

KAZIMIERZ BUTELSKI*

CONTEMPORARY ARCHITECTURE OF LEBANON

WSPÓŁCZESNA ARCHITEKTURA LIBANU

Abstract

The paper presents selected issues on architecture in Lebanon during the 60 years of existence this State starting from 1943. The outstanding Polish modernist architect Charles Schayer, was very important person for shaping the architectural identity in Lebanon, we presented one of his works – Dar Al Sayad building from 1954. The Cathedral in HARRISA by Pierre El Khoury, Mohammad Al Amin Mosque in Beirut by Azmi Fakhuri and Resistance Museum in Mleeta, are characteristic public buildings for 3 major Lebanese religious groups: Maronite, Sunni and Shiite. The Reconstruction of downtown Beirut after the civil war in the years 1975–1990 and the role of the company Solidere in this endeavor, is shown in the following part of the work. It presents for example design of the New Beirut Souks by Rafael Moneo, the work of sculptors and landscape architects such as Xavier Corbero and Vladimir Djurovic, as well as a discussion related to the recent execution of Steven Holl design called Zaitunay Bay and its impact on designed in the 30's of the XX century, the Hotel St. Georges designed by August Perret. Next on selected examples of Zaha Hadid designs and Bernard Khoury presents the architecture of the Christian East Beirut and Muslim West Beirut. Finally at the end of the work presents the realization Fair in Tripoli called Rashid Karami designed by Oscar Niemeyer and architectural experimentation in the region of Mount Lebanon.

Keywords: contemporary architecture of Lebanon, cathedral in HARRISA, Mosque Mohammad Al-Amin in Beirut, Museum of Resistance in Mleeta, Dar Al Sayad building in Beirut, rebuilding the centre of Beirut, St. Georges Hotel in Beirut, Tripoli fair, Karol Schayer, Pierre El Khoury, Azmi Fakhuri, August Perret, Steven Holl, Zaha Hadid, Rashid Kharami, Oskar Niemeyer, Bernard Khoury, Xavier Corbero, Vladimir Djurovic

Streszczenie

W artykule przedstawiono wybrane zagadnienia dotyczące architektury Libanu w ciągu 60 lat istnienia tego powstałego w 1943 r. państwa. Dla ukształtowania tożsamości architektonicznej Libanu przyczyniły się realizacje wybitnego polskiego modernisty Karola Schayera, ukazane w pracy na przykładzie budynku wydawnictwa Dar Al Sayad, z 1954 r. Katedra w HARRISIE autorstwa Pierra El Khoury, meczet Mohammad Al Amin w Bejrucie autorstwa Azmi Fakhuri i Muzeum Oporu w Mleeta, to charakterystyczne obiekty użyteczności publicznej 3 głównych libańskich grup wyznaniowych: maronitów, sunnitów i szyitów. Odbudowa centrum Bejrutu po wojnie domowej z lat 1975–1990 i rola firmy Solidere w tym przedsięwzięciu, ukazana jest w dalszej części pracy. Prezentuje ona m.in. projekt nowego bejruckiego targowiska autorstwa Rafaela Moneo, prace rzeźbiarzy i architektów krajobrazu, takich jak np. Xaviera Corbero i Vladimira Djurovica, a także dyskusję związaną z ostatnią realizacją Stevena Holla zwaną Oliwkową Zatoką wobec jej wpływu na zaprojektowany w latach 30. XX w. hotel St. Georges autorstwa Augusta Perreta. Dalej na wybranych przykładach projektów Zaha Hadid i Bernarda Khoury zaprezentowano architekturę chrześcijańskiego Bejrutu Wschodniego i muzułmańskiego Bejrutu Zachodniego. Na koniec zaprezentowano realizacje Targów w Trypolisie im. Rashida Karami autorstwa Oskara Niemeyera oraz eksperymenty architektoniczne w regionie Gór Libanu.

Słowa kluczowe: współczesna architektura Libanu, katedra w HARRISIE, meczet Mohammad Al Amin w Bejrucie, Muzeum Oporu w Mleeta, budynek Dar Al Sayad w Bejrucie, odbudowa centrum Bejrutu, hotel St. Georges w Bejrucie, targi w Trypolisie, Karol Schayer, Pierre El Khoury, Azmi Fakhuri, August Perret, Steven Holl, Zaha Hadid, Rashid Kharami, Oskar Niemeyer, Bernard Khoury, Xavier Corbero, Vladimir Djurovic

* Ph.D. Arch. Kazimierz Butelski, Institute of Architectural Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

Political power in Lebanon is divided according to the religious key between Maronites¹, Sunnites and Shiites. The role and place of each group in contemporary Lebanon is explained by the following characteristic architectural objects: the Maronite Basilica of Our Lady of Lebanon in Harissa north of Beirut, the Sunnite Mosque Mohammad Al-Amin in the centre of Beirut, and the Shiite museum in Mleeta in the south of Lebanon (Ill. 1).

The basilica in Harissa towers over the Christian part of Lebanon which extends from Beirut to Tripoli. It was designed by the Lebanese architect Pierre El Khoury on a 500-metre mountain by the harbour and town of Jounieh. Its roof of reinforced concrete, built in the form of soft planes, refers to the shape of Bedouin tents. Owing to the mutual shift of single elements of the covering, light enters the interior. The technology of concrete reinforced with compressed cables was applied for the realization of this architectural idea. The amphitheatric nave uses the natural relief. The functional programme is complemented with a conference centre and a hotel of architectural concrete. One can get to the sanctuary by car or cable railway. This unique basilica was consecrated by John Paul II in 1997².

Other characteristic public buildings in the neighbourhood include the seat of the Maronite Patriarchate in Bkerké, situated 250 metres below the basilica next to the road, and “Casino du Liban” just by the sea.

While the Basilica of Our Lady of Lebanon can be regarded as innovative from the architectural point of view, the Sunnite Mosque Mohammad Al-Amin in the centre of Beirut makes an example of a conservative approach to architectonic form. This temple is another iteration of the famous Sultan Ahmed blue mosque in Istanbul. It was designed by Azmi Fakhuri and realized in 2008. Its uniqueness results from its location at the central square of prewar Beirut – Martyrs Square. In Lebanon, “prewar” means “from before the year 1975”. Martyrs Square has not been completely rebuilt yet. Because of the construction of Mosque Mohammad Al-Amin, this square will never look like it did before the civil war. Nowadays, the mosque with its minarets acts as the dominant on the square as well as the biggest religious building in the city centre. Previously, St. George’s Maronite Cathedral had this honour. The scale and location of the mosque illustrate the process of the increasing significance of Sunnites in Lebanon after the civil war ended in 1990.

Mleeta – situated in the south of Lebanon, on the peak of a 1,000-metre mountain, eighty kilometres south of Beirut and thirty kilometres east of Sidon – used to act as the partisan headquarters for the Shiite Hezbollah. Then, it was transformed into the Museum of Resistance which documents long years of the struggle of Shiites living in the south of Lebanon against the Israeli occupation which finished with the withdrawal of enemy troops in 2000. The design and construction of the museum took eight years. The object has been functioning since 2010. From the architectural point of view, it is a modernist theme park with external exposition and pavilions serving diverse functions – from permanent exhibitions to multimedia presentations. This architectural complex shows the proceeding emancipation of Shiites in Lebanese society praising their military skills combined with a modern form of architectural narration. The designers are unknown. It is not surprising as mysteriousness is a feature of the Shiites who live in southern Lebanon and results from their historical experiences.

The map which illustrates the distribution of individual religious groups in Lebanon (around fifty altogether) shows that the abovementioned triad – Maronites, Sunnites, Shiites – renders the religious diversity of this country in a very simplified manner. Maronites, members of the Orthodox Church, Greek Catholics, Shiites, Sunnites, Druzes and Armenians; the Arab, Armenian, English and French languages; the influence of Phoenician, Roman, Byzantine, Christian, Ottoman (Turkish), Arab, French and American

¹ Catholics. The Lebanese President is always a Maronite; the Prime Minister – a Sunnite; the Parliament Chairman – a Shiite.

² This design was selected at a competition in 1969.

cultures; the Latin and Arabic alphabet; Lebanese liras, Syrian pounds and US dollars – all this in a country on the area of one Polish province and with a population of around 3.8 million. In the widest place, it can be traversed by car within three hours. What is more, about 400,000 Palestinians live at refugee camps; it is also estimated that around one million Syrians – economic immigrants and war refugees – live and work in Lebanon.

A Pole in Beirut

My way to Lebanon began in the early 1990s in Katowice when I discovered the architectural creations of the outstanding Silesian modernist Karol Schayer during the competition for “The Centre of Katowice”. Because of the Second World War, this graduate of Lviv University of Technology, the creator of the Silesian University³ in Katowice found himself in Lebanon. His buildings raised in Katowice encouraged me to get acquainted with the further vicissitudes of his creations in the postwar period. Then he worked in Beirut where he was eventually laid to rest. This architect is acknowledged as one of the creators of the contemporary architecture of Lebanon – a country which came into existence in 1943. The book entitled “Karol Schayer, Architect (1900–1971): A Pole in Beirut”, written by Georg Arbid⁴, should discover Schayer’s architectural achievements for a wider audience. Let us emphasize the fact that this publication was financed by the Polish Embassy in Beirut.

Rebuilding the centre, Solidere

As a result of the fifteen-year civil war⁵, the direct centre of Beirut was totally destroyed. In 1990, the central district of Minet El Hosn was still uninhabited. A green line ran across this area dividing the Christian east Beirut from the Muslim west part of the city – it was the frontline. A special company named Solidere⁶ was established in order to rebuild and extend this fragment of the city. It works as a joint stock company, owns the area, collects and uses funds, creates the urban plan for the centre, manages investments in the area, realizes defined projects. Administering an area of c. 190 ha, it fully controls the investment process. While elaborating on the rebuilding plan, it valorized the previous structure deciding to recreate only some of its elements and complement the remaining part with contemporary constructional forms. Most buildings of religious worship – churches, mosques and a synagogue – were rebuilt. Additionally, the company created a new investment area of about 70 hectares by shifting the shoreline into the sea. It presents its investment plans on an urban model where one can easily see what has already been done and what is intended for the future. Apart from the construction of buildings, it has implemented a lot within the scope of infrastructure. No other part of Beirut is developing in such a planned and organized way. Its activity resembles the manner of investing around Potsdamer Platz in the centre of Berlin. Thus, formal resemblances with respect to a series of buildings are not surprising. Well-known architects are invited to design, including Arata Isozaki, Kohn Pedersen Fox, Herzog & de Meuron, Zaha Hadid, Schultes Frank, Steven Holl, Rafael Moneo, Renzo Piano, Fumiko Maki and Jean Nouvel as well as local authors, such as Pierre El Khoury, Azmi Fakhuri or Vladimir Djurovic.

³ Completed in 1939 and pulled down by the Germans.

⁴ Professor at the Faculty of Architecture, American University in Beirut – AUB.

⁵ 1975–1990.

⁶ Société Libanaise pour le développement et la reconstruction de Beyrouth.

The design assumption of the rebuilding and the extension was to restore the prewar atmosphere of Beirut and create a contemporary city with well-balanced proportions between tradition and modernity. Today, to a large extent, the centre is being rebuilt according to Solidere's plan. Owing to this, we know what further investment steps will be like.

The Sunnite politician and billionaire Rafik Hariri is behind the success of the project of rebuilding the city centre. This first Prime Minister in the government formed after the civil war united the conflicted groups in the rebuilding work involving his own wealth for this purpose as well. His death in a bomb attack in February 2005 became a turning point in the history of Lebanon. In consequence, the Syrian troops were withdrawn and sovereignty was restored. Rafik Hariri⁷ was buried in the rebuilt Centre of Beirut beside Mosque Mohammad Al-Amin at Martyrs Square.

From among a number of projects realized in the central district, several attracted my attention. First of all, it was the New Beirut Bazaar designed by Rafael Moneo and implemented in 2008 (Ill. 2). It exemplifies adaptation of the traditional function of an Arab marketplace to the contemporary requirements of a shopping mall. It consists of two covered passageways lined with shops located above the underground car park. The floor in the passageways is formed like a ramp – from one side it descends gently towards the sea; from the opposite side it is closed by the stairs of Weygand Street. The form of the passageway covering and the applied stone wall material refer to local architectonic forms. Colour and light are important elements which build this form. The architect's diverse structures and rhythms break the monotony of this type of commercial layouts. Apart from maintaining the scale, composing the building into the structure of the city is attained owing to the careful design of a series of squares – connectors with the existing objects. One of such squares is Bab Idris with a sculptural composition of basalt designed by Xavier Corbero.

Two gigantic fig trees and the water surface which reflects the surrounding buildings, the field stairs and the seating places form Samir Kassir Square designed by Vladimir Djurovic. It is located in Weygand Street behind the An Nahar editor's office – Kassir was working for this newspaper when he was killed in a bomb attack in 2005. In 2008, Vladimir Djurovic received a prestigious award for this design from the Aga Khan Foundation. He is also the designer of Al. Wehda Al. Wataniya Square dedicated to Rafik Hariri and completed in 2011.

Zaitunay Bay, designed by Steven Holl, is one of the latest designs realized in Beirut. It solves the problem of the meeting point of the seaside boulevard surrounded by high-risers and the marina where yachts moor. Hotels and luxury apartments, whose areas often reach 1,500 m², are located in the high-risers. Two most characteristic sail-shaped skyscrapers, designed by the Americans of Khon Pedersen Fox, are regarded as a new symbol of Beirut (Ill. 3). An underground tunnel leads from there directly to the grounds of the Zaitunay Bay complex. It was designed at two levels with a several-storey sailing club which enters the sea. The upper level of Zaitunay Bay is a park layout with a series of little stone squares; its lower level is a sequence of restaurants accessible from the marina level separated from the docking boats by means of a green belt and a pedestrian wooden boulevard only. When the design of Zaitunay Bay and the surrounding buildings was realized, St. Georges Hotel, designed by August Perret in the 1930s, lost its privileged position.

There is no full image of the central district without showing its new housing in the traditional typology of tenements raised around the star-like plaza in the 1920s. This can be exemplified by the recently completed Foch Residence.

---

⁷ He had double (Lebanese and Saudi) citizenship. In Saudi Arabia, he was a multibillionaire, an entrepreneur, the owner of construction and telecommunications companies.

Hamra, west Beirut

In the district of Hamra in the Muslim west part of the city, there is one of the most renowned universities in the Middle East – the American University in Beirut founded by the Protestant missionaries in 1866. The entire campus is located on a slope which descends towards the Mediterranean Sea close to the central street situated on the ridge. The modernistic Beirut began to rise around the university grounds in the 1940s. Hamra is one of the richest parts of the city. Many of its buildings were constructed with the participation of Karol Schayer.

These days, its architectural image is determined by new university buildings designed by Zaha Hadid and VJAA.

Zaha Hadid's building of reinforced concrete presents her characteristic formal solutions and is meant for those studying political sciences. The Charles Hostler Centre of Recreation, designed by VJAA, is characterized by restrained modernist stylistics but it also offers the latest achievements in the field of ecological technologies.

Gemmayze, Achrafieyh, east Beirut

The Christian districts of east Beirut rise towards the sea and the waterfront in the direction of Sasine Square which makes the culminating point of Achrafieyh quarter. The buildings do not come under such rules as those applied in the central district being included in the free market game which results in the intensification of development and a radical increase in the scale of objects. A lot of people are worried about the discredited identity of this place.

This phenomenon has been rising for a certain time, especially within two previous years. The President of the City Bilal Hamad informs⁸ that Beirut's budget together with its reserves amounts to 1.1 trillion dollars in 2013. Even though these data are hardly verifiable, they show the scale of investments in the city. Its budget is formed of incomes from the cadastral tax and fees related to construction permits. When I wrote about Bernard Khoury's designs several years ago, those were interesting buildings with a number of mobile elements, frequently hidden underground. Presently, the same architect realizes high-risers. We can only regret that some of his unique projects fell victim to this boom; the others are about to share their fate. For instance, it can be referred to an old colonial tenement in the district of Gemmayze adapted to La Centrale restaurant. As Bernard Khoury explains, this restaurant has become unprofitable in a place surrounded with skyscrapers. His new objects located in these districts are infill constructions. One can see some interesting solutions, such as external transport for two-level apartment buildings in Chafik El Mouayiad Street. Multilevel apartments can be also found in the nearby IB3 building topped with a distinguishable sharp roof. A green curtain wall from the design in Chehade Street is an idea for solving the opposition between the transparency of the modernist wall and the vicinity of buildings in this part of Achrafieyh. Plot # 893 is a spatially complicated building regarded by its creator as the most interesting of his designs realized in Beirut in recent years. It was constructed parallel to Montée Barakat – the city's longest public stairs. The eleven-storey apartment building Plot # 2251 (Ill. 4), which flanks the old Maronite Ras el-Nabeh cemetery on the other side of Achrafieyh, is a harbinger of the completion of even taller buildings. The structure of flats in this building is of interest because their areas vary from 200 to 600 m² which would be impossible in Poland.

Achrafieyh, once Beirut's airport, is mostly a residential district these days. Lebanon's first shopping centre – ABC designed by the British firm GDP – was completed in 2003 near Sasine Square. This building,

⁸ After www.nowlebanon.com

situated on a steep slope, consists of three utilitarian levels organized around the main courtyard which is covered but not closed by the roofs. These thoroughly designed filigree covering elements determine the spatial quality of the entire layout.

We are leaving Beirut – a place described like this: “If you go to London, you will find yourself in England; if you go to Paris, you will find yourself in France; if you go to Rome, you will find yourself in Italy; but if you go to Beirut, you will find yourself in the world”⁹. On our way, let us have a look at the contemporary architecture of Tripoli, lying at a distance of 80 km, and Mount Lebanon.

Tripoli

Oskar Niemeyer’s biggest design outside Brazil – the Rashid Karami Fair in Tripoli – was realized at the brink of the civil war. The preparation of its design took two months in 1962; its construction lasted for twelve years until 1974. In fact, this trade centre has never really worked because of the outbreak of the war in 1975 and even though it was not destroyed, it remains in the state of hibernation. The main element organizing its space is a complex of exhibition pavilions under the gigantic flat roof on the projection of a segment of an arc (750 m long, 70 m wide). This composition is complemented with such independent objects as the Lebanese pavilion, the experimental theatre, the museum of construction, the amphitheatre and some offices.

Mount Lebanon

In the mountains that reach the height of 2500 metres, an hour’s drive from Beirut, there is a big skiing centre – Mazar. In its vicinity, there are lots of summerhouses with interesting architecture. One of them is a house designed by Bernard Khoury and located in Faqra. Composed into a slope from the access roadside, this object resembles the inexistent La Centrale restaurant in Beirut (Ill. 4). Movable roof elements refer to that design, too. The building is accessible from the upper road level where the entrance and the car parks are located.

Another example of contemporary mountainous architecture in Lebanon is a complex of ten villas designed by the same architect in Faraya San Antonio. These buildings – each with five levels and a utilitarian area of 260 m² in the form of truncated cylinders – are grouped in an organic manner around the central recreation space. Each of them has a private garden, whereas the whole is located on the shared base of the garage.

This brief review of selected issues concerning the contemporary architecture of Lebanon may be treated as *hors d’oeuvre* – if we want to use culinary terms. Indeed, getting acquainted with this domain resembles an adventure with Lebanese cuisine which is rich, diverse, aromatic and uniquely tasteful.

---

⁹ Lebanon’s diversity should be used as a model, Dr. Philip Salem at the conference “Lebanon: Vision and Achievement”, London, May 2007.

Władza polityczna w Libanie podzielona jest wg klucza religijnego pomiędzy maronitów¹, sunitów i szyitów. O roli i miejscu we współczesnym Libanie każdej z tych grup mogą opowiedzieć nam charakterystyczne obiekty architektoniczne: maronicka Bazylika Matki Boskiej Libańskiej w Harissie na północ od Bejrutu, sunnicki meczet Mohammad Al-Amin w centrum Bejrutu i szyickie muzeum w Mleeta na Południu Libanu il. 1.

Bazylika w Harissie góruje nad chrześcijańską częścią Libanu, rozciągającą się od Bejrutu do Trypolisu. Położona na górze o wysokości 500 m nad zatoką i miastem Jounieh została zaprojektowana przez libańskiego architekta Pierra El Khoury. Zbudowany w formie miękkich płaszczyzn żelbetowy dach odwołuje się do kształtu beduińskich namiotów. Dzięki wzajemnemu przesunięciu kolejnych elementów przykrycia do środka dostaje się światło. Dla realizacji tej idei architektonicznej wykorzystano technologię żelbetu zbrojonego sprężonymi kablami. Ukształtowana amfiteatralna nawa główna wykorzystuje naturalne ukształtowanie terenu. Program funkcjonalny uzupełniają wykonane z betonu architektoniczne centrum konferencyjne wraz z hotelem. Do sanktuarium można dostać się samochodem lub kolejką linową. Ta wyjątkowa bazylika konsekrowana została przez Jana Pawła II w 1997 r.²

Inne charakterystyczne budynki publiczne w okolicy to położona 250 m poniżej bazyliki przy tej samej drodze siedziba Patriarchatu Maronickiego w Bkerké i znajdujące się nad samym morzem kasyno „Casino du Liban”.

Tak jak bazylikę Matki Boskiej Libańskiej w Harissie uznać można za nowatorską pod względem architektonicznym, tak sunnicki meczet Mohammad Al-Amin w centrum Bejrutu jest przykładem konserwatywnego podejścia do formy architektonicznej. Meczet ten jest kolejną iteracją słynnego istambuńskiego błękitnego meczetu Sułtana Ahmeda. Zaprojektowany został przez Azmi Fakhuri, budowę ukończono w 2008 roku. O jego wyjątkowości stanowi położenie przy centralnym placu przedwojennego Bejrutu – Placu Męczenników. Przedwojenny w Libanie oznacza sprzed 1975 r. Plac Męczenników nie jest nadal w całości odbudowany. Wraz z pojawieniem się meczetu Mohammad Al-Amin plac ten nigdy już nie będzie wyglądał tak jak przed wojną domową. Meczet i jego minarety są teraz dominantą placu oraz dodatkowo największym budynkiem religijnym w centrum miasta. Dotychczas miano to nosiła maronicka Katedra Św. Grzegorza. Skala meczetu oraz jego lokalizacja dobrze ilustruje proces zasadniczego wzrostu znaczenia sunitów w Libanie po zakończeniu w 1990 roku wojny domowej.

Położona w południowym Libanie, na wierzchołku góry o wysokości 1000 m, 80 km na południe od Bejrutu i 30 km na wschód od Sydonu Mleeta, to dawna baza partyzancka szyickiego Hezbollahu zamieniona obecnie w Muzeum Oporu. Muzeum to dokumentuje wieloletnią walkę mieszkańców na południu Libanu szyitów z izraelską okupacją, zakończoną wycofaniem wojsk izraelskich w 2000 r. Projektowanie i budowa muzeum trwały 8 lat. Obiekt funkcjonuje od 2010 r. Pod względem architektonicznym jest to postmodernistyczny park tematyczny z ekspozycją zewnętrzną i pawilonami służącymi różnorodnym funkcjom, od wystaw stałych po prezentacje multimedialne. Ten zespół architektoniczny pokazuje dokonującą się emancypację szyitów w społeczeństwie libańskim, chwając ich umiejętności militarne w połączeniu z nowoczesną w formie narracją architektoniczną. Autorzy tego projektu nie są znani. Nie należy się temu dziwić, bo tajemniczość jest cechą mieszkańców na południu Libanu szyitów i wynika z ich doświadczenia historycznego.

Mapa ilustrująca rozmieszczenie poszczególnych grup religijnych w Libanie, których jest około 50, pokazuje, iż przywołana triada: maronici, sunnici, szyici, oddaje jedynie w dużym uproszczeniu różnorodność religijną tego kraju. Maronici, prawosławni, grekokatolicy, szyici, sunnici, druzowie, ormianie, język arabski, ormiański, angielski i francuski; wpływy kultury fenickiej, rzymskiej, bizantyjskiej, chrześcijańskiej, otomańskiej (tureckiej), arabskiej, francuskiej i amerykańskiej; alfabet łaciński i arabski; liry

¹ Katolików. Prezydent Libanu jest zawsze maronitą, premier sunnitą, a przewodniczący parlamentu szyitą.

² Projekt został wybrany w wyniku konkursu w 1969 roku.

libańskie, funty syryjskie i dolary amerykańskie, a wszystko to w kraju o powierzchni zbliżonej do jednego polskiego województwa i liczbie ludności około 3,8 mln, który można przejechać samochodem w najszerszym miejscu w 3 godziny. Ponadto w obozach dla uchodźców żyje około 400 000 Palestyńczyków, także szacunkowo przyjmuje się, iż w Libanie mieszka i pracuje około 1 mln Syryjczyków przybyłych tu za pracą, a ostatnio jako uchodźcy wojenni.

Polak w Bejrucie

Moja droga do Libanu zaczęła się na początku lat 90. XX wieku w Katowicach, gdy przy okazji konkursu na „Centrum Katowic”, odkryłem twórczość architektoniczną wybitnego śląskiego modernisty Karola Schayera. Ten absolwent Politechniki Lwowskiej, twórca Muzeum Śląskiego³ w Katowicach znalazł się w wyniku II wojny światowej w Libanie. Jego katowickie budynki zachęciły mnie do poznania dalszych losów twórczości tego architekta z okresu po II wojnie światowej. W okresie tym działał w Bejrucie, gdzie również jest pochowany. Architekt ten uważany jest za jednego z twórców współczesnej architektury Libanu – państwa, które powstało w 1943 r. Angielskojęzyczna książka Georga Arbida⁴ *Karol Schayer, Architect (1900–1971): A Pole in Beirut* powinna odkryć dokonania architektoniczne Schayera dla szerszego grona odbiorców. Warte podkreślenia jest finansowanie tej publikacji przez Polską Ambasadę w Bejrucie.

Odbudowa centrum, Solidere

W wyniku 15-letniej⁵ wojny domowej ściśle centrum Bejrutu zostało doszczętnie zniszczone. Centralna dzielnica Minet El Hosn jeszcze w 1990 r. była niezamieszкана. Przez obszar ten przebiegała zielona linia, rozdzielająca wschodni chrześcijański Bejrut od zachodniego muzułmańskiego. Była to linia frontu. Dla potrzeb odbudowy i rozbudowy tego fragmentu miasta stworzono specjalną firmę – Solidere⁶. Solidere działa na zasadzie spółki akcyjnej, jest właścicielem terenu, gromadzi i operuje funduszami, stworzyła plan urbanistyczny centrum, zarządza inwestycjami na tym obszarze, realizuje określone projekty. Administrując terenem o powierzchni około 190 ha, w pełni kontroluje proces inwestycyjny. Przy tworzeniu planu odbudowy dokonała waloryzacji poprzednio istniejącej struktury, decydując się na odtworzenie jedynie niektórych jej elementów oraz uzupełnienie pozostałej części o współczesne formy zabudowy. Odbudowano np. prawie wszystkie budynki kultu religijnego, kościoły meczety i synagogę. Dodatkowo spółka stworzyła nowy teren inwestycyjny o powierzchni około 70 ha przez przesunięcie linii brzegowej w głąb morza. Swoje plany inwestycyjne prezentuje na makiecie urbanistycznej, gdzie łatwo można zobaczyć, co już zostało zrealizowane, a jakie są zamierzenia na przyszłość. Poza budową budynków zrealizowała olbrzymią pracę w zakresie budowy infrastruktury. Żadna inna część Bejrutu nie rozwija się w sposób tak planowy i zorganizowany. Działalność ta przypomina sposób inwestowania w centrum Berlina wokół Potsdamer Platz. Nie dziwią więc podobieństwa formalne wielu budynków. Do projektowania są zapraszani znani architekci, m.in.: Arata Isozaki, Kohn Pedersen Fox, Herzog & de Meuron, Zaha Hadid, Schultes Frank, Steven Holl, Rafel Moneo, Renzo Piano, Fumiko Maki, Jean Nouvel, uzupełniani przez lokalnych, takich jak: Pierre El Khoury, Azmi Fakhuri, Vladimir Djurovic.

³ Ukończonego w 1939 roku i rozebranego przez Niemców.

⁴ Profesor Wydziału Architektury na Amerykańskim Uniwersytecie w Bejrucie – AUB.

⁵ 1975–1990.

⁶ Société Libanaise pour le développement et la reconstruction de Beyrouth.

Założeniem projektowym odbudowy i rozbudowy było przywrócenie klimatu przedwojennego Bejrutu, stworzenie miasta współczesnego o dobrze zbalansowanych proporcjach pomiędzy tradycją a nowoczesnością. Dzisiaj, w dużej mierze centrum jest odbudowane wg stworzonego przez Solidere planu. Dzięki temu planowi wiemy też jak będą wyglądały kolejne kroki inwestycyjne.

Za sukcesem projektu odbudowy centrum stoi postać sunnickiego polityka i miliardera Rafika Haririego. Ten pierwszy premier rządu powstałego po zakończeniu wojny domowej zjednoczył zwaśnione grupy w dziele odbudowy, angażując na jej cel także swój osobisty majątek. Jego śmierć w wyniku zamachu bombowego w lutym 2005 roku stała się punktem zwrotnym w historii Libanu. W jej konsekwencji doszło do wycofania wojsk syryjskich i przywrócenia suwerenności. Rafik Hariri⁷, pochowany jest w odbudowanym Centrum Bejrutu obok omawianego już meczetu Mohammad Al-Amin przy Placu Bohaterów.

Spośród wielu projektów zrealizowanych w dzielnicy centralnej moją uwagę zwróciło kilka. Na pierwszym miejscu zaprojektowany przez Rafaela Moneo Nowy Bejrucki Bazar ukończony w 2008 roku il. 2. Projekt ten jest przykładem interpretacji tradycyjnej funkcji arabskiego targowiska do współczesnych wymogów galerii handlowej. Składa się on z dwóch przykrytych pasaży, obudowanych sklepami, zlokalizowanych nad podziemnym garażem. Posadzka w pasażach ma formę rampy z jednej strony opadająca łagodnie w kierunku morza, a od przeciwnej strony zakończona jest schodami ulicy Weygand. Forma przykrycia pasaży oraz zastosowany kamienny materiał ścian nawiązują do form rodzimych architektury Bejrutu. Kolor i światło to ważne elementy budujące tę formę. Urozmaicona struktura i rytmy, którymi operuje architekt, pokonują monotonię tego typu założeń handlowych. Wpisanie budynku w strukturę miasta, poza zachowaniem skali, osiągnięte jest za pomocą starannego zaprojektowaniu wielu placów – łączników z istniejącą zabudową. Do jednego z takich placów należy Bab Idris z rzeźbiarską kompozycją wykonaną z bazaltu przez Xaviera Corbero.

Dwa olbrzymie figusowe drzewa i płaszczyzna wody odbijająca otaczające budynki schody terenu i miejsca do siedzenia tworzą plac Samira Kassira zaprojektowany przez Vladimira Djurovica. Znajduje się on przy ulicy Weygand na zapleczu budynku gazety An Nahar, której Sammir Kassir był dziennikarzem, zanim zginął w zamachu bombowym w 2005 r. Za projekt ten Vladimir Djurovic w 2008 r. został uhonorowany prestiżową nagrodą fundacji Aga Khan. Jest on także autorem placu Al. Wehda Al. Wataniya poświęconego premierowi Rafikowi Haririemu, ukończonego w 2011 r.

Zaprojektowana przez Stevena Holla Oliwkowa Zatoka to jeden z ostatnich projektów zrealizowanych w Bejrucie. W projekcie tym rozwiązano problem styku nadmorskiego bulwaru obudowanego wieżowcami z mariną, przy której cumują jachty. W wieżowcach zlokalizowane są hotele i luksusowe apartamenty, których powierzchnie sięgają często 1500 m². Zaprojektowane przez amerykańców z Khon Pedersen Fox dwa najbardziej charakterystyczne wieżowce w kształcie żagli uważane są za nowy symbol Bejrutu il. 3. Z tych budynków podziemnym tunelem można dostać się bezpośrednio na teren kompleksu Oliwkowej Zatoki. Została ona zaprojektowana na dwóch poziomach i zakończona wychodzącym w morze kilkukondygnacyjnym klubem żeglarskim. Poziom górny Oliwkowej Zatoki to założenie parkowe z kamiennymi placykami. Poziom dolny to ciąg restauracji dostępnych z poziomu mariny oddzielonej od cumujących łodzi jedynie pasem zieleni i pieszego drewnianego bulwaru. Po realizacji projektu Oliwkowej Zatoki i otaczającej zabudowy swą uprzywilejowaną pozycję utracił zaprojektowany przez Augusta Perreta w latach 30. XX w. hotel St. Georges.

W końcu nie może być pełnego obrazu dzielnicy centralnej bez pokazania nowej zabudowy mieszkaniowej w tradycyjnej typologii kamienic, wybudowanych wokół placu gwiazdzystego w latach 20. XX w. Przykładem tego może być właśnie ukończony budynek Rezydencja Focha.

⁷ Posiadał podwójne obywatelstwo libańskie i saudyjskie. W Arabii Saudyjskiej był przedsiębiorcą multimiliarderem, właścicielem firm budowlanych i telekomunikacyjnych.

Hamra, Bejrut zachodni

W dzielnicy Hamra w zachodniej muzułmańskiej części miasta znajduje się jeden najbardziej renomowanych Uniwersytetów na Bliskim Wschodzie – Amerykański Uniwersytet w Bejrucie, który został założony przez protestanckich misjonarzy w 1866 r. Cały kampus zlokalizowany jest na zboczu opadającym ku Morzu Śródziemnemu niedaleko centralnej ulicy Hamra położonej na grzbiecie wzniesienia. Wokół terenów uniwersyteckich powstawał od lat 40. XX w. modernistyczny Bejrut. Hamra jest jedną z najbogatszych części miasta. Wiele zrealizowanych tutaj budynków powstało przy udziale naszego rodaka Karola Schayera. Dzisiaj o jej architektonicznym obliczu decydują nowe budynki uniwersyteckie zaprojektowane przez Zaha Hadid i VJAA. Żelbetowy budynek Zaha Hadid prezentuje charakterystyczne dla niej rozwiązania formalne i przeznaczony jest dla studentów nauk politycznych. Z kolei budynek Centrum Rekreacji im Charlesa Hostlera zaprojektowany przez architektów z VJAA charakteryzuje się umiarkowaną modernistyczną stylistyką, równocześnie jednak oferuje najnowsze zdobycze w zakresie technologii ekologicznych.

Gemmayze, Achrafieyh, Bejrut wschodni

Chrześcijańskie dzielnice Bejrutu wschodniego wznoszą się od morza i dzielnicy portowej w kierunku placu Sasine, który jest kulminacyjnym punktem dzielnicy Achrafieyh. Zabudowa nie podlega tutaj takim zasadom, jak w dzielnicy centralnej i poddana jest wolnej grze rynkowej. Skutkiem tego jest jej intensyfikacja i radykalny wzrost skali budynków. Budzi to obawy wielu Libańczyków o zachowanie tożsamości tego miejsca.

Zjawisko to narasta od pewnego czasu, ale daje się szczególne zaobserwować w ostatnich dwóch latach. Prezydent miasta Bilal Hamad podał⁸, iż budżet Bejrutu razem z rezerwami wynosi w 2013 r. 1,1 biliona dolarów. Jakkolwiek dane te, jak wiele danych statystycznych w Libanie, są trudne do zweryfikowania, to pokazują one skalę inwestycji w mieście. Budżet ten jest tworzony bowiem z wpływów z podatku katastralnego i opłat z pozwoleń na budowę. Gdy kilka lat temu pisałem o projektach Bernarda Khoury były to interesujące budynki z wieloma mobilnymi elementami, często skryte pod ziemią. Dzisiaj ten sam architekt realizuje wieżowce. Żałować można jedynie, że niektóre jego unikatowe projekty stały się ofiarą boomu, a inne wkrótce podzielą ich los. Stało się tak np. z adaptacją starej kolonialnej kamienicy na restaurację La Centrale w dzielnicy Gemmayze. Jak tłumaczy Bernard Khoury restauracja stała się po prostu nierentowna w miejscu otoczonym już dziś przez wieżowce. Jego nowe budynki zlokalizowane w tych dzielnicach to budynki plombowe. W projektach tych zobaczyć można interesujące rozwiązania, jak choćby zewnętrzną komunikację dla dwupoziomowych apartamentów przy ulicy Chafik El Mouayiad. Wielopoziomowe apartamenty mieści także położony nieopodal budynek IB3, zakończony charakterystycznym ostrym dachem. Kurtynowa zielona ściana z projektu przy ulicy Chehade, to z kolei pomysł na rozwiązanie opozycji pomiędzy przezroczystością modernistycznej ściany a bliskim sąsiedztwem budynków w tej części Achrafieyh. W końcu Plot # 893 skomplikowany przestrzennie budynek, który uważa za najbardziej interesujący wśród swoich projektów powstałych w ostatnich latach w Bejrucie, wybudowany równoległe do Montée Barakat, najstarszych schodów publicznych w mieście. Ostatnio zrealizowany 11 kondygnacyjny apartamentowiec Plot # 2251 il. 4, flankujący stary maronicki cmentarz Ras el-Nabeh, po drugiej stronie Achrafieyh jest zapowiedzią zakończenia wkrótce budowy jeszcze wyższych budynków. Ciekawa jest struktura mieszkań w tym budynku, ponieważ mieszczą się one w niespotykanym w Polsce przedziale od 200 do 600 m².

⁸ Za www.nowlebanon.com

Achrafeyh, kiedyś lotnisko Bejrutu, dziś jest głównie dzielnicą mieszkaniową. W pobliżu głównego placu Sasine oddano do użytku w 2003 r. pierwszą galerię handlową w Libanie – ABC zaprojektowaną przez brytyjską firmę GDP. Położony na ostrym zboczu budynek składa się z 3 poziomów użytkowych zorganizowanych wokół głównego dziedzińca. Dziedziniec ten jest przykryty, ale niezamknięty dachami. To starannie zaprojektowane filigranowe elementy przykryć decydują o jakości przestrzennej całego założenia.

Opuszczając Bejrut – miejsce, o którym Libańczycy mówią: „Jeżeli pojedziesz do Londynu znajdziesz się w Anglii, jeżeli pojedziesz do Paryża znajdziesz się we Francji, jeżeli pojedziesz do Rzymu znajdziesz się we Włoszech, ale jeżeli pojedziesz do Bejrutu znajdziesz się na świecie”⁹ – zajrzyjmy jeszcze do odległego o 80 km Trypolisu oraz w Góry Libanu, aby spojrzeć na współczesną architekturę.

Trypolis

W Libanie zrealizowano u progu wojny domowej największy na świecie poza Brazylią projekt Oskara Niemeyera – Centrum Targowe w Trypolisie im. Rashida Karami. Projekt powstał w 1962 roku i zajął Niemeyerowi 2 miesiące. Budowa trwała 12 lat do 1974 r. Na dobrą sprawę zespół ten nigdy nie zaczął działać w związku z wybuchem w 1975 r. wojny domowej i choć nie został zniszczony, pozostaje w stanie hibernacji. Głównym elementem organizującym przestrzeń jest zespół pawilonów wystawienniczych pod gigantycznym płaskim dachem na rzucie wycinka łuku o długości 750 m i szerokości 70 m. Kompozycja uzupełniona jest o samodzielne obiekty, takie jak: pawilon libański, eksperymentalny teatr, muzeum budownictwa, amfiteatr, zaplecza i biura.

Góry Libanu

W wysokich sięgających 2500 m górach, godzinę jazdy od Bejrutu, znajduje się duży ośrodek narciarski Mazar. W jego okolicach zbudowano wiele domów letniskowych o interesującej architekturze. Jednym z nich jest zlokalizowany w Faqra dom projektu znanego nam już Bernarda Khoury. Wpisany w zbocze budynek od strony drogi dojazdowej przypomina nieco nieistniejącą już bejrucką restaurację La Centrale il. 4. Do tamtego projektu nawiązują także ruchome, przesuwne elementy dachu. Budynek dostępny jest z górnego poziomu drogi gdzie zlokalizowane są wejście i parkingi.

Innym przykładem współczesnej górskiej architektury w Libanie jest zespół 10 willi zaprojektowanych przez tego samego architekta w Faraya San Antonio. Budynki te – każdy 5-poziomowy o powierzchni użytkowej 260 m², w formie ściętych walcy – zgrupowane są w organiczny sposób wokół centralnej przestrzeni rekreacyjnej. Każdy z nich posiada równocześnie prywatny ogród, a całość zlokalizowana jest na wspólnej bazie, jaką stanowi garaż.

Niniejsze skróte przedstawienie wybranych zagadnień dotyczących współczesnej architektury Libanu można traktować, stosując kryteria kulinarne, zaledwie jako przystawkę. Poznanie współczesnej architektury Libanu przypomina bowiem poznanie libańskiej kuchni, która jest bogata, różnorodna, aromatyczna i niepowtarzalna w smaku.

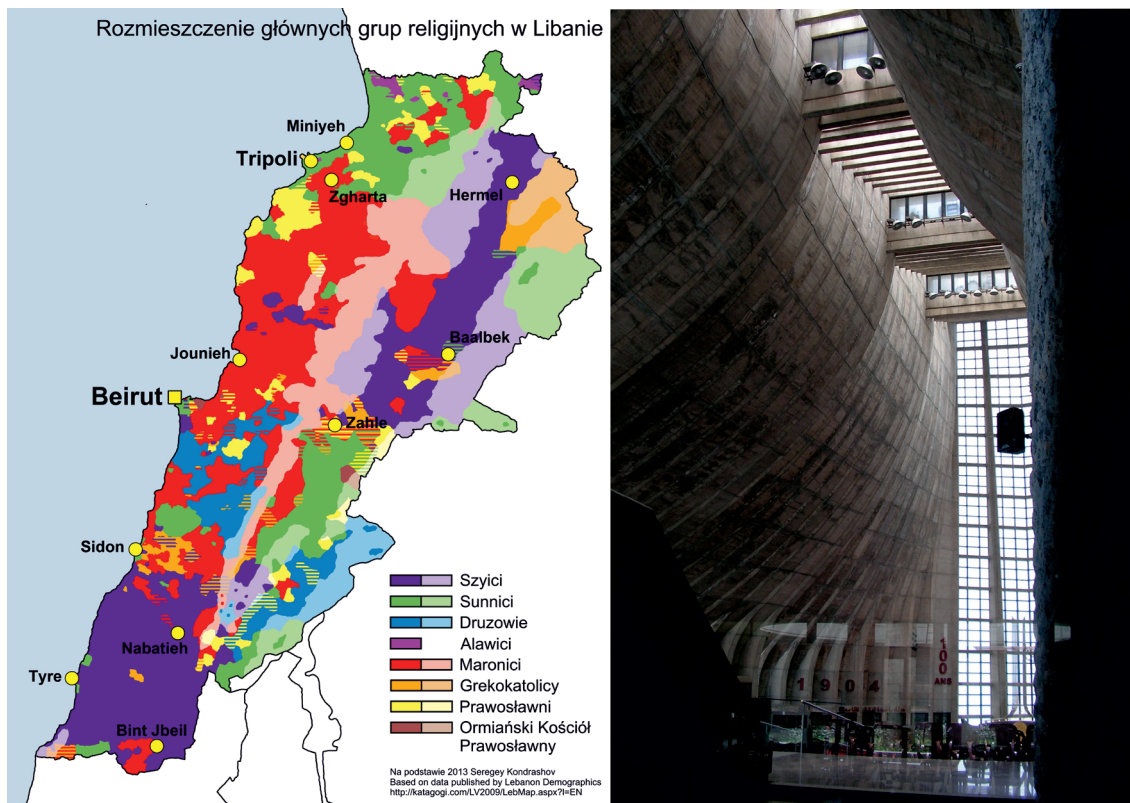
⁹ Lebanon's diversity should be used as a model, dr Philip Salem na konferencji "Lebanon: Vision and Achievement", London, May 2007.

References/Literatura

- [1] Arbid G. (słowo wstępne), *Pierre El Khoury Architecture 1959–1999*, Editions Dar An-Nahar, Bejrut 2000.
- [2] Butelski K., *Trzy razy ukryte i trzy razy odkryte – sposoby poszukiwania piękna w projektach Bernarda Khoury*, Czasopismo Techniczne, z. 6-A/2007, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2007, 88-192.
- [3] Butelski K., *Architektura w hibernacji – Międzynarodowe Centrum Wystawiennicze w Trypolisie, Oscar Niemeyer, Północny Liban*, Czasopismo Techniczne, z. 4-A2/2011, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2011, 58-62.
- [4] Haddad E., *Between Myth and Reality: the ‘Tuscan Influence’ on the Architecture of Mount Lebanon*, Journal of Design History, 2007, 161-171.
- [5] Corm G., *Bliski Wschód w ogniu Oblicza konfliktu 1956–2003*, Dialog, Warszawa 2003.
- [6] Yacoubé G., *A dictionary of 20th century architecture in Lebanon*, Alphamedia, Beirut 2004.

Zasoby internetowe:

1. Bejrut historia www.lebanon.com/construction/beirut/pathstohistory.htm
2. Bejrut Solidere – Société libanaise pour le développement et la reconstruction de Beyrouth www.solidere.com.lb
3. Bejrut zielona linia www.almashriq.hiof.no/lebanon/900/910/919/beirut/greenline/index.html
4. Bernard Khoury www.bernardkhoury.com

III. 1. From left to right according to the clockwise direction, distribution map the major religious groups in Lebanon, the Basilica Our Lady of Lebanon in Harissa, architect Pierre El Khoury. The Museum of the Resistance in Mleeta. The Mosque Mohammad Al-Amin in Beirut, architect Azmi Fakhouri

II. 1. Od lewej zgodnie z wskazówkami zegara; Mapa rozmieszczenia głównych grup religijnych w Libanie, Bazylika Matki Boskiej Libańskiej w Harissie, architekt Pierre El Khoury. Muzeum Oporu w Mleeta. Meczet Mohammad Al-Amin w Bejrucie, architekt Azmi Fakhouri

(fot. Kazimierz Butelski 2006, 2013, fot. Stanisław Butelski 2011)